

*Семен Григорович Стеценко,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Національної академії прокуратури України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України*

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

В умовах комплексного сприйняття розбудови України перед представниками правової науки стоїть проблема вироблення державної правової політики, де серед іншого виокремлюється завдання формулювання чітких критеріїв нормативно-правового забезпечення різних сфер суспільного життя. Перед теоретиками права, крім зазначеного, постає питання теоретико-методологічного обґрунтування державних реформ, явищ та процесів, що супроводжують удосконалення державно-правової дійсності. Одним із важливих напрямів побудови соціальної держави, на переконання автора, є виокремлення та аналіз основоположних принципів, котрі лежать в основі саме такого вектору право та державотворення.

Основоположним принципам права присвячені доробки вітчизняних та зарубіжних дослідників і, зокрема, А. Колодія «Принципи права» (1998 р.), де наводяться принципи права та пропонується їх зміст; С. Погребняка «Основоположні принципи права (змістовна характеристика)» (2008 р.), де обґрунтовується перелік даних принципів та дається їх характеристика; О. Скурко «Принципи права» (2008 р.), де вони розглядаються в якості сполучної ланки від змісту об'єктивного права до реалізації права суб'єктивного. Водночас проблематиці теоретико-правового розуміння соціальної держави присвячені роботи О. Родіонової «Соціальна функція сучасної держави в теоретико-правовому аспекті» (2004 р.), де здійснена спроба осмислення соціальної держави через право людини на гідне існування; О. Скрипнюка «Соціальна держава в Україні: правові основи, принципи та фактори побудови» (2007 р.), де здійснюється аналіз принципів та засад побудови соціальної держави; Н. Оніщенко та Н. Пархоменко «Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи» (2011 р.), де автори акцентували увагу на співвідношенні правової системи і соціальної держави. Зазначені праці сприяли більш ґрунтовному осмисленню правових принципів та феномену соціальної держави, стали основою для подальших наукових розвідок основоположних принципів соціальної держави.

Мета статті полягає в формулюванні та характеристиці основоположних принципів, котрі лежать в основі соціальної держави.

Традиційне конституційно-правове розуміння держави як демократичної, соціальної та правової обумовлює необхідність аналізу того, що саме необхідно розуміти під соціальною складовою. Коли мова йде саме про цю характеристику держави, має право на вживання термін «соціальна держава». Взагалі, свої соціальні зобов'язання держава виконує з метою:

- а) підтримання балансу різноспрямованих інтересів членів суспільства;
- б) фактичного збереження влади, оскільки остання значною мірою залежить від ступеня задоволення владою з боку суспільства.

Перш ніж сформулювати основоположні принципи, котрі лежать в основі соціальної держави, необхідно зазначити про наявність наукових дискусій з приводу самої сутності соціальної функції держави. З певною мірою умовності їх можна навести у вигляді двох протилежних тез:

Існує органічна єдність демократичної, соціальної та правової держави.

Принципи правової держави та держави соціальної відносяться до взаємовиключних, тобто вони нерідко суперечать один одному.

Стосовно першої позиції наведемо точку зору Н. Оніщенко та Н. Пархоменко, котрі зазначають, що органічна єдність демократичної, соціальної та правової держави проявляється в тому, що як демократична держава, вона слугує свободі як вищій цінності, сприяє рівному доступу кожного до власності, виборів тощо; як правова держава, вона забезпечує організацію всіх сфер життя на принципах права, гарантує правопорядок тощо; як соціальна — визнає людину найви-

---

щою соціальною цінністю, розподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості тощо [3, с. 8-9]. Водночас, Ю. Барабаш ставить питання про дихотомічність принципу правової державності, що передбачає непорушність основних прав, насамперед права власності, та ліберальну ринкову економіку із принципом соціальної державності, який в українському виконанні швидше нагадає принцип соціалістичної держави [1, с. 30]. Констатуючи наявність вагомих аргументів на користь обох точок зору, можемо припустити, що прихильники першої із наведених позицій дотримуються «ідеальної» моделі співвідношення соціальної та інших важливих функцій держави, прихильники другої — «реальної» моделі.

Говорячи про основоположні принципи, необхідно зазначити, що їх роль та значення у дослідженні феномена соціальної держави як недооцінюються, так і переоцінюються. У першому випадку ми повинні стверджувати про певні традиції необхідності спиратись на сформульовані свого часу основоположні засади державної соціальної політики, проте ці традиції досить часто відходять на задній план при вирішенні тих чи інших конкретних соціальних кроків. Є підстави стверджувати, що у разі недооцінки у правотворенні та державотворенні основоположних правових принципів соціальної держави, вони сприймаються як юридичні фікції. Водночас, при переоцінюванні основоположних принципів у справі побудови соціальної держави, переважною мірою мова йде про патерналістське ставлення держави до людини, про домінування держави у всіх сферах суспільного життя, про другорядність економічних прав та свобод особи.

У якості основоположних принципів сучасної соціальної держави можуть бути запропоновані два: рівності та справедливості.

Рівність як принцип соціальної держави має сприйматись як початковий, справедливість — як подальший. Таке бачення диктується усвідомленням їх сутності у справі побудови та функціонування соціальної держави. Загальна декларація прав людини 1948 р. у статті 1 проголосила, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Іншими словами, рівність — це стан рівних можливостей, котрий має місце з моменту народження. Заперечення про те, що рівність для особи, котра народилась інвалідом — це нонсенс, повинно сприйматись як аргумент на користь подальшого характеру принципу справедливості. Тим самим виходить, що соціалізація тих, хто народився не у рівних умовах, відбувається за рахунок принципу справедливості. В цьому контексті С. Погребняк, виокремлюючи формальну та фактичну рівність, слушно зазначає, що ідея фактичної (реальної) рівності можливостей реалізується в праві за допомогою двох основних принципів: 1) принципу диференціації правового регулювання і 2) принципу позитивної дискримінації [5, с. 84].

Принцип рівності у контексті соціальної держави ставить питання про об'єкт отримання соціальних ресурсів: ними повинні бути всі громадяни держави (і у цьому сенсі ми дійсно зможемо говорити про рівність) чи лише ті, хто реально знаходиться у складних життєвих ситуаціях (хвороба, безробіття, інвалідність тощо)? Цікаву думку висловлює В. Лемак, стверджуючи, що соціально-економічні права, на відміну від інших видів прав людини, не є правами, якими наділені всі суб'єкти. У власне юридичному розумінні це претензії людини на відновлення певних мінімальних позицій у соціально-економічній сфері, утрачених унаслідок складної життєвої ситуації, шляхом надання соціального захисту та допомоги з боку державно-організованого суспільства, котра надається шляхом перерозподілу економічних ресурсів [2, с. 42-43].

Невирішеною проблемою теоретико-методологічного характеру при дослідженні державно-правових явищ є співвідношення принципів рівності та свободи. Як перший, так і другий має свої позитивні характеристики, втілення у життя яких на практиці дозволяє у максимальній мірі забезпечити реалізацію прав, свобод та законних інтересів особи. Проте нерідко мають місце протиріччя між принципом рівності (як одним із основоположних для соціальної держави) та принципом свободи (котрий забезпечує вільний розвиток особистості, лібералізацію багатьох сфер суспільного життя). Для держави видається за доцільне урівноважувати ці два початково різноспрямовані принципи за рахунок належної регуляторної, перш за все, податкової політики.

Другий принцип соціальної держави — принцип справедливості. Справедливість — одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права справедливість проявляється,

зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення [6]. Що торкається принципу справедливості як основоположного для розуміння сутності соціальної держави, то його функціонування забезпечує подолання нерівності, що мала місце при народженні чи у процесі подальшої життєдіяльності. Принцип справедливості «згладжує» нерівності, дозволяє при наявності нерівних стартових можливостей людини чи появи ускладнень у вигляді хвороби, втрати постійного місця роботи тощо забезпечити мінімально належний рівень життя.

Проте зазначимо не лише про правовий характер принципу справедливості. Що є об'єктивно справедливим при визначенні витрат Державного бюджету? Скільки відсотків виділити на освіту, охорону здоров'я, науку? Філософські, морально-етичні, політологічні чинники справедливості не можна відкидати при комплексному аналізі даного правового принципу соціальної держави. Тут необхідно враховувати стратегічні інтереси суспільства та держави на певному історичному етапі. Аналізуючи період Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр., за спогадами очевидців, науковими публікаціями того часу, витрати на воєнну організацію держави переважали всі інші разом узяті. Мало в кого виникали сумніви з приводу справедливості такого стану справ. Тут мають братись до уваги і державна ідеологія, і рівень свідомості суспільства та особи. А як би наразі оцінювалось з позицій справедливості зростання військових видатків в Україні у 2012 році у декілька разів?

Підсумовуючи, зазначимо, що принципи рівності та справедливості мають наповнюватись реальним змістом у правотворчій та правозастосовній практиці України. Більш ніж справедливими видаються слова О. Петришина про те, що соціальна держава не повинна бути пасивним відображенням своєї соціальної та економічної інфраструктури, вона має виконувати активну роль для досягнення соціального компромісу та злагоди в суспільстві, підтримання соціально незахищених верств населення [4, с. 14]. Держава повинна намагатись створити умови, за яких загальнодемократичні цінності (влада діє в інтересах більшості населення) зможуть співіснувати із соціальними стандартами (мінімум для достойного існування — для всіх, більш виражені соціальні стандарти — для соціально уразливих верств населення). При цьому принципи рівності та справедливості мають стати свого роду «дороговказом» для державної соціальної політики та одночасно «бар'єром» від поспішних, необґрунтованих, політично обумовлених кроків держави у соціальній сфері.

Використана література:

1. *Барабаш Ю.* Дихотомія правової, демократичної та соціальної державності — тонка грань українського конституціоналізму / Ю. Барабаш // *Право України.* — 2010. — № 7. — С. 24-31.
2. *Лемак В.* Соціально-економічні права людини в контексті верховенства права: вітчизняний досвід закріплення та застосування / В. Лемак // *Вісник Академії правових наук України.* — 2010. — № 1 (60). — С. 40-48.
3. *Онiщенко Н. М.* Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: [монографія] / Н. М. Онiщенко, Н. М. Пархоменко; [відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. — К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. — 176 с.
4. *Петришин А. В.* Народовластие как фундамент демократического, правового, социального государства / А. В. Петришин // *Правоведение.* — 2010. — № 3. — С. 6-14.
5. *Погребняк С. П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика): [монографія] / С. П. Погребняк. — Х.: Право, 2008. — 240 с.
6. *Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України.* — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

Стеценко С. Г. Основоположні принципи соціальної держави.

У статті висвітлюються проблемні питання основоположних принципів соціальної держави. Основну увагу приділено принципам рівності та справедливості.

Ключові слова: основоположні принципи, соціальна держава, рівність, справедливість.

Стеценко С. Г. Основопологающие принципы социального государства.

В статье освещаются проблемные вопросы основополагающих принципов социального государства. Основное внимание уделено принципам равенства и справедливости.

Ключевые слова: основополагающие принципы, социальное государство, равенство, справедливость.

Stetsenko S. The Fundamental Principles of the Welfare State.

This article highlights the problematic issues of fundamental principles of the welfare state. Emphasis is placed on principles of equality and justice. In particular, it highlights the problem of the relations of equality and freedom.

The principle of justice allows the presence of unequal initial human capabilities to provide a minimum adequate standard of living. The principle of justice allows the presence of unequal initial human capabilities to provide a minimum adequate standard of living. It is concluded that the principles of equality and justice have become a kind of «roadmap» for the state social policy and at the same time «barrier» of hasty, unfounded, politically conditioned efforts of the state in the social sphere.

Key words: basic principles, welfare state, equality, justice.